

Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu

Vesna Bilić
vesna.bilic@ufzg.hr

UDK: 179-053.2
159.922.7

Pregledni rad/Review
Primljeno: 30. rujna 2012.
Prihvaćeno: 19. listopada 2012.

Cilj je ovoga rada analizirati odnos između nasilničkog ponašanja djece prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu i nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja, da bi se poboljšalo razumijevanje ovog fenomena.

Analizom recentnih studija i empirijskih istraživanja, može se zaključiti da počinitelji nasilja prema vršnjacima, uz često isticane deficite u kognitivnom razvoju, mogu imati i deficite u moralnom razvoju. Oni češće imaju pozitivne stavove prema nasilju, smatraju ga prihvatljivim ponašanjem i od njega očekuju pozitivne ishode. S nasilničkim se ponašanjem dovode u vezu i vrijednosti usmjerene prema osobnoj dobrobiti (moć i nezavisnost), dok vrijednosti usmjerene prema dobrobiti drugih (univerzalizam, dobrohotnost, sukladnost, tradicija i sigurnost) mogu imati zaštitnu ulogu. Među obilježjima počinitelja klasičnog i elektroničkog nasilja svakako treba istaknuti nisku razinu empatije i krivnje.

U opravdanju svojih postupaka prema vršnjacima djeca koriste različite kognitivne strategije, a koje igraju značajnu ulogu u razvoju nasilničkog ponašanja.

Iako je važno identificirati potencijalne čimbenike rizika, kao što su vrijednosti orijentirane na sebe te procese moralnog odstupanja, s osobitom pozornošću je potrebno poticati i njegovati čimbenike zaštite, kao što su stavovi protiv nasilja, pozitivne vrijednosti i empatija za koje se vjeruje da mogu motivirati moralne činioce i biti osnova za moralno ponašanje.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, moral, moralno odstupanje, empatija, krivnja.

Uvod

Iako nasilje među vršnjacima nije ni nova ni nepoznata pojava, ono danas zbog velikog broja djeca koja su mu izložena i povećane okrutnosti te štetnih učinaka na njihovo zdravlje i dobrobit, izaziva ozbiljnu zabrinutost u školama i obiteljima diljem svijeta.

Među vršnjacima je oduvijek dolazilo do sukoba zbog isticanja egoističnih potreba i nedovoljnog poštivanja prava drugih, komunikacijskih nesporazuma, pokušaja kontrole i nadmetanja, sučeljavanja različitih stajališta o glazbi, sportu, modi, različitim vrijednosti i sl. No, ako se vršnjački sukobi razriješe konstruktivno oni mogu biti važan izvor učenja, ali u suprotnom mogu prerasti u nasilje.

Vršnjačko nasilje, kao podvrsta agresivnog ponašanja, definira se kao namjerno, neprijateljsko i ponavljano djelovanje usmjereno na izazivanje tjelesne i/ili emocionalne štete od strane jednog ili više učenika koji su realno ili percipirano fizički snažniji, odnosno psihološki moćniji ili su socijalno povlašteni, a dijete žrtva nemoćno je da se odupre i samo obrani.¹ U školskoj svakodnevici učestalo se susreću fizičko, verbalno i relacijsko nasilje, a svrstavaju se u kategoriju klasičnog međuvršnjačkog nasilja (engl. *bullying*).²

Zahvaljujući dostupnosti i mogućnostima moderne komunikacijske tehnologije, otkriveni su nove putovi za stare oblike nasilja te kreirani novi modaliteti nasilnog djelovanja u virtualnom svijetu, koje obično nazivamo elektroničkim nasiljem ili *on-line* nasiljem (engl. *cyberbullying*). Hinduja i Patchin ovu vrstu nasilja definiraju kao namjerno, ponavljano nanošenje štete uporabom računala, mobitela i drugih elektroničkih uređaja protiv grupe ili pojedinaca koji se ne mogu lako obraniti.³

Podaci o raširenosti spomenutih vrsta nasilja među vršnjacima sugeriraju da je riječ o školskom i javnozdravstvenom problemu koji poprima globalne razmjere.

U istraživanju Craiga i suradnika o raširenosti klasičnih oblika nasilja na multinacionalnom uzorku djece (N= 202.056) u dobi od 11 do 15 godina iz 40 zemalja Europe, Sjeverne Amerike i Izraela, utvrđeno je da je nasilničkom ponašanju svojih kolega izloženo od 8,6% do 45,2% dječaka i 4,8% do 35,8% djevojčica, a najniže stope su zabilježene u sjevernoeuropskim zemljama.⁴ Ni

¹ Usp. D. OLWEUS, *Nasilje među djecom u školi. Što znamo i što možemo učiniti*, Zagreb, Školska knjiga, 1998.

² U stranoj se literaturi koristi termin tradicionalno vršnjačko nasilje, ali budući da u hrvatskom jeziku pojam tradicionalan (koji je utemeljen na tradiciji, koji se predaje) ima pozitivnu konotaciju, odlučili smo koristiti pojam klasično (uobičajeno) vršnjačko nasilje.

³ Usp. S. HINDUJA, J. W. PATCHIN, *Bullying Beyond the Schoolyard. Preventing and Responding to Cyberbullying*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2009.

⁴ Usp. W. CRAIG i dr., A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries, *Int. Jpublic Health*, 54 (2009) 2, 216-224.

situacija u hrvatskim školama nije značajno drukčija. Prema istraživanju UNICEF-a, u kojem je sudjelovalo 5.215 djece iz Hrvatske u dobi od 10 do 15 godina, utvrđeno je da je klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja nekoliko puta posljednjih mjeseci bilo izloženo 53% djece, dakle svako drugo dijete.⁵

Kad je riječ o elektroničkom nasilju procjenjuje se da je prevalencija od 20 do 40%,⁶ a drugi upozoravaju na značajno više stope, čak 70%.⁷ U spomenutom istraživanju UNICEF-a utvrđeno je da su učenici u hrvatskim školama najčešće bili izloženi neugodnostima na društvenim mrežama (38,7%), uznemiravani SMS porukama (33,9%), a doživljavali su i neugodnosti na chatu (10,2%), blogu (5,1%) i sl. Svakako je potrebno naglasiti da se klasično i elektroničko nasilje pojavljuju u kombinaciji, pa su često učenici izloženi višestrukom vršnjačkom nasilju.

Žrtve i klasičnog i elektroničkog nasilja imaju gotovo iste posljedice i to psihosomatske (glavobolje, bolove u trbuhu i leđima i sl.) i emocionalne, odnosno osjećaju se manje vrijednima i usamljenima, a istraživači osobito upozoravaju na depresivnost i pojavu suicidalnih misli. Na socijalnom planu imaju kratkoročno i dugoročno probleme u funkcioniranju s ljudima, a na obrazovnom poteškoće u postizanju školskog uspjeha.

Budući da je nasilje u školama skupni proces djeca u njemu mogu imati različite uloge, uz spomenute žrtve tu su i počinitelji nasilja te promatrača. Znanstvenici, nastavnici i roditelji teško shvaćaju kako to da se djeca i adolescenti, za koje vjeruju da su dobre i brižne osobe, izravno i neizravno uključuju u nasilničko ponašanje. Ponekad su čak krajnje okrutni prema vršnjacima s kojima odrastaju ili se ponašaju tako da odobravaju i podržavaju nasilje ili ne čine ništa da ga zaustave (ravnodušni promatrači).⁸ Nasilničko ponašanje, kao i podržavanje nasilja, ali i pasivno svjedočenje nasilju, ujedno je i nemoralno djelovanje, pa je s tog aspekta – za razumijevanje i suzbijanje ovog problema – važno ispitati odnos između nasilničkog ponašanja i morala. No, istraživanja su češće usmjerena na utvrđivanje raširenosti i obilježja te nekih korelata nasilja i viktimizacije, a moralni aspekti su prilično zanemareni. Tek u novije vrijeme, se počinje se isticati značenje morala u objašnjenju prirode nasilničkog ponašanja.⁹

⁵ Usp. J. PREGRAD, M. TOMIĆ LATINAC, M. MIKULIĆ, N. ŠEPAROVIĆ, *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima*, Zagreb, UNICEF – Hrvatska, 2011.

⁶ Usp. R. S. TOKUNAGA, Following you home from school. A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization, *Comput Human Behav*, 26 (2010) 277-287.

⁷ Usp. J. JUVONEN, E. F. GROSS, Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace, *J Sch Health*, 9 (2008) 496-505.

⁸ Usp. S. HYMEL, N. ROCKE-HENDERSON, R. A. BONANNO, Moral Disengagement. A Framework for Understanding Bullying Among Adolescents, *Sciences Special Issues: Peer Victimization in Schools. An International Perspective*, 8 (2005) 1-11.

⁹ Usp. E. MENESINI, A. NOCENTINI, M. CAMODECA, Morality values, traditional bullying and cyberbullying in adolescence, *British Journal of Developmental Psychology*, 2 (2011) 39-66.

Stoga je cilj ovog rada analizirati odnos između nasilničkog ponašanja djece u realnom i virtualnom svijetu i nekih aspekata morala, kako bi pridonijeli boljem razumijevanju ovog fenomena i pomogli kreiranju preventivnih programa.

1. Nasilje među djecom i mladima u realnom i virtualnom svijetu

1.1. Oblici i obilježja vršnjačkog nasilja

U uvodu smo spomenuli da se u spektru klasičnih nasilničkih ponašanja prema vršnjacima najčešće izdvaja:

- a) *fizičko nasilje* koje uključuje bilo koji fizički čin s potencijalom ozljede (primjerice guranje, povlačenje za kosu ili uši, štipanje, šamaranje, udaranje rukama, nogama i različitim predmetima);
- b) *verbalno nasilje*, odnosno namjerno korištenje riječi da se nanese psihološka povreda (vikanje, vrijeđanje, nazivanje ružnim imenima, izazivanje straha prijetnjama i sl.);
- c) *relacijsko nasilje* – koje se odnosi na sofisticirane, suptilne oblike emocionalne manipulacije vršnjačkim odnosima,¹⁰ a koji su usmjereni na uništavanje osjećaja prihvaćanja, prijateljstva i pripadnosti.

Za razliku od fizičkog i verbalnog nasilja, koji se iskazuju izravno ili otvoreno, relacijsko nasilje je najčešće neizravno ili prikryveno. Naime, počinitelj namjerno nanosi štetu drugima, a pri tom nastoji ostati neprimijećen, čime sebe štiti od protunapada ili osvete žrtve te osude okoline.

Korištenjem različitih medija (mobiteli, računala) i njihovih komunikacijskih modaliteta (SMS i MMS poruke, e-mail, blogovi, forumi, mrežne stranice, video poruke i društvene mreže) neki oblici relacijskog nasilja, karakteristični za realni svijet, primjerice vrijeđanje, klevetanje, prijetnje i sl., prošireni su i na virtualni svijet. Tako se među oblicima elektroničkog nasilja najčešće ističu: *vrijeđanje ili rat(ovanje) porukama; on-line ili elektroničko uznemiravanje; elektroničko zastrašivanje.*

S brzim tehnološkim napretkom, mijenjaju se i oblici iskazivanja neprijateljstva u virtualnom svijetu, pa se sve češće susreće *krađa identiteta, namjerno isključivanje iz on-line grupa ili brisanje s popisa prijatelja te videosnimanje napada* (engl. *happy slapping*).

¹⁰ Usp. P. ORPINAS, A. M. HORNE, *Prevention. Creating a Positive School Climate and Development Social Competence*, Washington, APA, 2006.

1.2. Razlike i sličnosti između klasičnog i elektroničkog nasilja

Klasično vršnjačko nasilje najčešće se događa tijekom boravka u školi ili na putu prema kući, a žrtva je dostupna samo u tom prostornom i vremenskom okviru. Stoga su velike šanse da se sazna tko je počinitelj, a žrtvi pruži pomoć i zaštita. Osobito se lako uočava fizičko i verbalno nasilja, a zlonamjerne informacije u slučajevima relacijskog nasilja šire se sporo i dostupne su užem, poznatom krugu ljudi.

Suprotno tome osnovno obilježje elektroničkog nasilja je izostanak fizičke interakcije, a nasilne aktivnosti se mogu događati u svakom trenutku, pa se opravdano govori o »non-stop« nasilju s nepoznate lokacije, koje se stoga doživljava kao »sveprisutno«. Dakle, žrtva je počiniteljima elektroničkog nasilja trajno dostupna, a minimalne su mogućnosti da se ona obrani i počinitelj otkrije. Zlonamjerne informacije šire se brzo i lako, dostupne su najširem krugu ljudi, a mogu postojati dugo na internetskim stranicama, što elektroničko nasilje čini osobito štetnim.

Pa iako postoje sličnosti u definicijama ili se može govoriti o elektroničkom vršnjačkom nasilju kao proširenom obliku klasičnog nasilja, a razliku pripisati prirodi moderne tehnologije koja je samo omogućila različite varijacije,¹¹ ove vrste se značajno razlikuju po tome što žrtve ne mogu izbjeći elektroničko nasilje koje nije ograničeno vremenom i mjestom, a zlonamjerne se informacije brzo šire, te su lako i trajno dostupne.¹² Uz navedeno, elektronički su uređaji očito pridonijeli: a) dinamici i težini nasilja, b) većoj uključenost djece i mladih u nasilne aktivnosti i c) povećanoj okrutnosti u virtualnom svijetu. Neki autori govore i o većim patnjama žrtava elektroničkog nasilja, osobito onih izloženih videosnimanju.¹³

1.3. Teorijska objašnjenja nasilničkog ponašanja djece i mladih prema vršnjacima

Djecu sklonu fizičkom vršnjačkom nasilju najčešće se opisuje kao tjelesno snažniju, samouvjerenu, s izrazitom potrebom za prevlašću i potčinjavanjem te isticanjem svoje nadmoći, općenito kao prkosnu i drsku.¹⁴ Oni impulzivno reagiraju na stvarne ili percipirane podražaje iz okoline. Djeca, koja koriste reaktivnu agresiju kao odgovor na uočenu prijetnju, nisu osobito popularna ni

¹¹ Usp. Q. LI, New bottle bat old wine. A research on cyberbullying in schools, *Comput Human Behav*, 4 (2007) 1777-1791.

¹² Usp. K. J. MITCHELL, M. YBARRA, D. FINKELHOR, The relative importance of online victimization in undrestanding depression, delinquency and substance use, *Child Maltreatment*, 12 (2007) 314-324.

¹³ Usp. R. SLONJE, P. K. SMITH, Cayberbullying another main type of bullying?, *Scand J Psychol*, 49 (2008) 147-154.

¹⁴ Usp. Olweus, *nav. dj.*

uspješna u odnosima s vršnjacima. Teorija socijalne prerade informacija fizičku agresivnost djece objašnjava deficitima u nekim komponentama socijalne kognicije.¹⁵ U prvom se redu ističe da su agresivna djeca u višeznačnim, nedefiniranim ili provocirajućim socijalnim situacijama sklona drugima pripisivati neprijateljske namjere te pogrešno tumačiti ono što drugi misle i osjećaju. Vršnjake doživljavaju kao napadače kojima se treba suprotstaviti silom. U takvim situacijama, u odnosu na neagresivnu djecu, sklonija su nasilnom rješavanju međuljudskih problema i osveti, a bez traženja dodatnih informacija ili provjere. Dakle, agresivna djeca imaju problema u tumačenju informacija iz okruženja, ali i adekvatnom reagiranju na njih.¹⁶ Zbog navedenih razloga od svojih vršnjaka su često neprihvaćeni pa time nanovo potvrđuju svoje uvjerenje da su svi prema njima neprijateljski usmjereni.

Pornari i Wood, sukladno teoriji kognitivne distorzije, navode da razlozi nasilnom ponašanju neke djece mogu biti i u njihovu lociranju uzroka izvan sebe te umanjivanju težine posljedica svojega ponašanja.¹⁷

Dakle, navedene teorije opisuju iskrivljene, disfunkcionalne misaone obrasce koji olakšavaju angažman u međuvršnjačkom nasilju, a zamjera im se što posve zanemaruju emocionalne reakcije na osnovu kojih se može bolje predviđati agresivno ponašanje.¹⁸

Za razliku od njih, neke novije teorije ističu da nasilnik nije uvijek dijete s kognitivnim poteškoćama, naprotiv da se sve češće susreću počinitelji nasilja koji imaju natprosječne socijalno-kognitivne sposobnosti, ali ih koriste za interpersonalnu dominaciju i manipulaciju drugima.¹⁹ Upravo su te osobine važna karakteristika počinitelja relacijskog nasilja, kao i djece sklone elektroničkom nasilju. Takva djeca mogu biti popularna među svojim vršnjacima i prihvaćena od svojih nastavnika. Ona znaju uspješno orkestrirati socijalnim situacijama, fleksibilno koriste različite strategije da bi održala moć, sposobni su okupiti istomišljenike te ih uvjeriti da povrijede žrtvu, odbace je ili ponize.²⁰ Kod počinitelja relacijskog i elektroničkog nasilja osobito je izražena tendencija manipuliranja drugima i korištenje drugih za svoj osobni probitak. Usmjereni

¹⁵ Usp. N. R. Crick, K. A. Dodge, A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment, *Psychological Bulletin*, 115 (1994) 74-101, prema C. A. ESSAU, J. CONRADT, *Agresivnost u djece i mladeži*, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2009, 105.

¹⁶ Usp. C. A. ESSAU, J. CONRADT, *Agresivnost u djece i mladeži*, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2009; C. D. PORNARI, J. WOOD, Peer and Cyber Aggression in Secondary School Students. The Role of Moral Disengagement, Hostile Attribution Bias, and Outcome Expectancies, *Aggressive Behavior*, 36 (2010) 81-94.

¹⁷ Pornari, Wood, *nav. dj.*

¹⁸ Usp. Esau, Conradt, *nav. dj.*

¹⁹ Usp. G. GINI, Social Cognition and Moral Cognition in bullying. What's Wrong?, *Aggressive Behavior*, 32 (2006) 528-539.

²⁰ Usp. P. K. KERIG, K. K. STELWAGEN, Roles of Callons-Unemotional Traits, Narcissism, and Machiavellianism in Childhood Aggression, *Journal Psychopatol Behav Assess*, 32 (2010) 324-352.

su na stjecanje moći i uspjeh, a ne na gradnju odnosa.²¹ Oni vjeruju da se nasilno ponašanje isplati zbog vidljivih rezultata koji se njime postižu, primjerice, podizanje osjećaja osobne vrijednosti ili ostvarivanja dominacije koja se nerijetko u suvremenom društvu poistovjećuje s uspjehom. Često se u postizanju tih ciljeva ne biraju sredstva pa koriste obmane, prijevare, dvostruke taktike, a osobne potrebe i interesi stavljaju na prvo mjesto. Vršnjake uglavnom percipiraju kao slabe i nepouzdana koji ne zaslužuju ništa bolje od onoga što su dobili te kao nepoštene, što im olakšava njihovo iskorištavanje za postizanje osobnih ciljeva. Općenito ne vode računa o moralnim normama i nemaju problem s osjećajem krivnje.

Kerig i Stelwagen, sumirajući rezultate brojnih istraživanja, navode da takva djeca imaju makjavelističke osobine koje se javljaju oko devete godine i relativno su trajne.²² Djeca koja imaju visoke rezultate na skali makjavelizma mogu dobro pročitati emocije i dobro razumiju tuđa unutarinja stanja, ali to onda koriste za manipulaciju, a ne za pomoć drugima. Oni su skloni širenju glasina, klevetanju, isključivanju, a za to vrijeme ostaju društveno uspješni i popularni među svojim vršnjacima. Autori vjeruju da im upravo vještine upravljanja i sposobnosti obmane pomažu da počine suptilnija nasilna djela i izbjegnu otkrivanje. Wolke i suradnici također naglašavaju da relacijske agresivne strategije zahtijevaju suptilno pažljivo planiranje i korištenje socijalnih vještina, uz istodobno nemilosrdnu provedbu, a počinitelji su vješti manipulatori.²³ Rezultati drugih istraživanja potvrđuju da su visoki rezultati na skali makjavelizam negativno povezani sa suosjećanjem, suradnjom i moralnim rasuđivanjem.²⁴ Zanimljivo je napomenuti da djeca koja su sklona fizičkom nasilju prema vršnjacima pokazuju niske rezultate na skali makjavelizma.

Stoga istraživanje makjavelističkih osobina može biti osobito važno za razumijevanje relacijskog i elektroničkog nasilja koji se temelje na interpersonalnoj moći i manipulaciji, a opisuje se kao hladna i proračunata vrsta viktimizacije.

²¹ Menesini, Nocentini, Camodeca, *nav. dj.*

²² Usp. Kerig, Stelwagen, *nav. dj.*

²³ Usp. D. WOLKE, S. WOODS, K. STANFORD, H. SCHULTZ, Bullying and victimization of primary school children in England and Germany. Prevalence and school factors, *British Journal of Psychology*, 92 (2001) 4, 673-696.

²⁴ Usp. V. SLAUGHTER, Early adaptation of Machiavelian attitudes: Implications for children's interpersonal relationships, u: C. BARRY, P. KERIG, K. STELWAGEN, (ur.), *Narcissism and Machiavellianism in Youth. Implications for the development of adaptive and maladaptive behavior*, DC, APA Books, 2011.

2. Neki moralni vidici nasilničkog ponašanja djece

2.1. Uloga stavova, vrijednosti i emocija u nasilničkom ponašanju djece i mladih

Tijekom odrastanja djeca u svojoj obitelji, potom u školi, ali i putem poruka iz zajednice u kojoj žive, uče što je ispravno, dobro i pravedno, odnosno formira se njihova moralna svijest koja utječe na procjenu osobnih i tuđih postupaka i postaje regulator ponašanja. Moralna svijest temelji se na znanju o moralnim principima, odnosno razlučivanju o onome što je dobro i ispravno od onoga što je loše i nekorektno, te sposobnosti implementacije tih principa u konkretnim situacijama (spoznajna komponenta). Kad su osobna ponašanja, ali i ponašanja drugih, u skladu s moralnim normama nastaju pozitivne emocije, ali kad se moralne norme krše javljaju se negativne emocije (stid, krivica, kajanje). No, osobito je važna konativna komponenta ili spremnost da se donese odluka i postupa u skladu s moralnim normama. Sve tri komponente moralne svijesti – spoznajna, emocionalna i voljna, utječu na moralno ponašanje.

U novije vrijeme manji broj studija koje se bave nasiljem među vršnjacima ističu potrebu za ispitivanjem utjecaja nekih moralni aspekata, osobito stavova, vrijednosti i emocija u nasilničkom ponašanju djece i mladih.

2.1.1. Stavovi prema nasilju

Općenito se stavovi, pa tako i stavovi o nasilnom ili nenasilnom ponašanju, formiraju tijekom procesa socijalizacije, a imaju motivacijsku ulogu i predviđaju ponašanje ljudi.

Hymel i suradnici na temelju literature i svog istraživanja zaključuju da agresivna djeca u odnosu na svoje neagresivne vršnjake imaju pozitivnije stavove prema nasilju te smatraju da je nasilje prihvatljivo ponašanje u društvu općenito, kao i u vršnjačkim skupinama.²⁵ Uvjereni su da je agresivno ponašanje adekvatan i legitiman odgovor na društvene probleme, a očekuju da će rezultirati pozitivnim ishodom ili nagradom. Iako povezanost između stavova i ponašanja nije jednostavna i jednoznačna, potrebno je naglasiti da se djeca i mladi najčešće ponašaju u skladu sa svojim stavovima.²⁶

²⁵ Usp. Hymel i sur., *nav. dj.*

²⁶ Usp. B. PETZ, Psihologijski rječnik, Zagreb, Prosvjeta, 1992.

2.1.2. Vrijednosti i nasilje

U objašnjenju vršnjačkog nasilja važno je uzeti u obzir i normativno područje, odnosno moralne vrijednosti, norme i vjerovanja,²⁷ a Knafo, Daniel i Khoury-Kassabri tvrde da su upravo vrijednosti i ciljevi važni prediktori nasilničkog ponašanja.²⁸ Svakako se nameće pitanje, kako i koje vrijednosti, kao vodeća načela i poželjni ciljevi koji motiviraju pojedince na određeno ponašanje, utječu na nasilno postupanje prema vršnjacima.

2.1.2.1. Pozitivna povezanost između nasilničkog ponašanja i vrijednosti

Budući da se *moć*, *nezavisnost*, *postignuće* (ostvarivanje osobnog uspjeha), *hedonizam* (zadovoljavanje želja i osobnih potreba) i *stimulacija* (uzbuđenje, novost i izazovi) smatraju vrijednostima usmjerenim prema osobnoj dobrobiti, češće se i dovode u vezu s nasilnim ponašanjem.²⁹

Prema Schwartzu, motivacijski ciljevi na kojima se temelji *moć* su: socijalni status, prestiž, kontrola, dominacija nad pojedincima i materijalna dobit.³⁰ Da bi djeca i adolescenti koji preferiraju *moć* ostvarili navedene ciljeve i društveni status, oni u nekim situacijama pribjegavaju i nasilju, a osobito kad su suočeni s prijetnjom ugledu.³¹ Empirijska istraživanja potvrđuju pozitivnu povezanost između *moći* i nasilničkog ponašanja,³² štoviše, Knafo ističe da su vrijednosti moći povezane s najvišim stupnjem nasilničkog ponašanja.³³

I *nezavisnost* – vrijednost koju Schwartz opisuje kao otvorenost za promjene, slobodu misli i djela, istraživanje novoga, samostalnost i znatiželju – pozitivno se povezuje s nasilnim ponašanjem prema vršnjacima.³⁴ Svi navedeni elementi koji definiraju *nezavisnost* smatraju se razlozima povezanosti s rizičnim ponašanjima. No, Menesini, Nocentini i Camodeca su utvrdili da *nezavisnost* umjerenom predviđa nasilno ponašanje prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu.³⁵

Djecu sklonu elektroničkom nasilju karakterizira veća usmjerenost na sebe i vrijednosti kao što su *moć*, *postignuće*, socijalni status i dominacija pa spo-

²⁷ Usp. S. PERREN, E. GUTZWILLER-HELFENFINGER, Cyberbullying and traditional bullying in adolescence. Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values, *European Journal of Developmental Psychology*, 2 (2012) 195-209.

²⁸ Usp. A. KNAFO, E. DANIEL, M. KHOURY-KASSABRI, Value as protective factors against violent behavior in jewish and arab high schools in Israel, *Child Development*, 79 (2008) 652-667.

²⁹ Usp. S. H. SCHWARTZ, Basic human values (10.06.2009), http://www.ccsr.ac.uk/qmss/seminars/2009-06-10/documents/Shalom_Schwartz_1.pdf (17.07.2012).

³⁰ Usp. *isto*.

³¹ Usp. A. KNAFO, Authoritarians, the next generation. Values and bullying among adolescent children of authoritarian fathers, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 3 (2003) 199-204; Knafo i sur., *nav. dj.*

³² Usp. Menesini, Nocentini, Camodeca, *nav. dj.*

³³ Usp. Knafo, *nav. dj.*

³⁴ Usp. Schwartz, *nav. dj.*

³⁵ Usp. Menesini, Nocentini, Camodeca, *nav. dj.*

menuti autori sugeriraju da je mogući razlog njihove nasilnosti u virtualnom svijetu upravo nemogućnost da ostvare navedene preferirane ciljeve.³⁶

2.1.2.2. Zaštitne vrijednosti

Dobrohotnost, sukladnost i tradicija – vrijednosti su usmjerene prema interesu drugih pa je logično da se na povezuju s nasilnim ponašanjem. Ovim se vrijednostima mogu pridružiti *univerzalizam* i *sigurnost*, iako nisu isključivo usmjerene na interese drugih već na osobnu dobrobit.

U istraživanjima se ističe snažna negativna povezanost između nasilničkog ponašanja prema vršnjacima i *univerzalizma* kao vrijednosti. Motivacijski ciljevi na kojima se temelji *univerzalizam* su: razumijevanje, poštovanje, prihvaćanje, zaštita i dobrobit svih ljudi.³⁷ Budući da *univerzalizam* promovira mir, pravdu i toleranciju, on negativno korelira s nasilničkim ponašanjem.³⁸ Adolescenti koji smatraju da je univerzalizam vrijednost, za postizanje uspjeha i statusa u društvu neće koristiti agresiju.³⁹

I *dobrohotnost* koja promovira prijateljstvo, odanost, iskrenost, odgovornost i poštivanje drugoga, a temelji se na motivacijskim ciljevima očuvanja i promicanja dobrobiti onih s kojim je osoba u kontaktu, ne povezuje se s nasilnim ponašanjem prema vršnjacima.⁴⁰

Sukladnost se opisuje kao suzdržavanje od akcija i sklonosti koje bi mogle narušiti društvena očekivanja, a uključuje postojanost, samodisciplinu, poštivanje roditelja i starijih te poslušnost. Moguće je da će djeca i adolescenti kojima je vrijednost sve navedeno, manje sudjelovati u nasilju zato što je ono oprečno očekivanjima i normama koje su njima važne.⁴¹ Vjeruje se da poštivanje društvenih normi obeshrabruje nasilje. Schwartz *sigurnost* određuje kao sklad, usredotočenost na stabilnost u osobnom životu i svom okruženju.⁴² Za djecu kojima je sigurnost važna manje je vjerojatno da će sudjelovati u nasilničkom ponašanju jer ono rizik za narušavanje sigurnosti, a uključuje rizik kazne i osvete.⁴³ U empirijskim je istraživanjima potvrđena negativna korelacija između sigurnosti kao vrijednosti i nasilničkog ponašanja prema vršnjacima.⁴⁴

Poštivanje *tradicije* i društvenih normi, održavanje običaja i ideja tradicionalne kulture kojoj pojedinac pripada, preferiranje skromnosti, poniznosti i pobožnosti potiče društveno prihvatljivo ponašanje pa se teže povezuje s na-

³⁶ Usp. isto.

³⁷ Usp. Schwartz, *nav. dj.*

³⁸ Usp. Knafo, *nav. dj.*

³⁹ Usp. isto.

⁴⁰ Usp. L. MYYRY, K. HELKAMA, University students' value priorities and emotional empathy, *Educational Psychology*, 21 (2001) 25-40.

⁴¹ Usp. Knafo, *nav. dj.*

⁴² Usp. Schwartz, *nav. dj.*

⁴³ Usp. Knafo i sur., *nav. dj.*

⁴⁴ Usp. Knafo, *nav. dj.*

siljem.⁴⁵ Djeca i adolescenti koji pokazuju visoku razinu sukladnosti i poštuju tradicionalne vrijednosti manje usvajaju i koriste nedolična ponašanja.⁴⁶

Nakon pregleda istraživanja može se zaključiti da – za razliku od djece koja su sklona nasilnom ponašanju u virtualnom svijetu, a koju karakterizira veća usmjerenost na sebe i vrijednosti kao što su moć, uspjeh, socijalni status i dominacija – počinitelji klasičnih oblika nasilja postižu niži rezultat na skalama vrijednosti koje su usmjerene na druge, primjerice, *dobrohotnosti* i *sukladnosti* te prosocijalnog ponašanja. Budući da *univerzalizam* i *dobrohotnost* promiču dobrobit i toleranciju prema drugima i ističu egalitarne stavove, a *sukladnost* promovira suradnju i potporu u socijalnim odnosima, te se negativno odnose prema dominaciji, prihvaćanje tih vrijednosti ne može se povezati s nasiljem prema vršnjacima.⁴⁷ Svakako im se mogu pridružiti *sigurnost* i *tradicionalne vrijednosti*, pa se vjeruje da one mogu motivirati moralno djelovanje, a kad se internaliziraju mogu dati temelj za prihvatljivo ponašanje.⁴⁸ Ovaj kratak pregled tek skreće pozornost na potencijalnu ulogu nekih vrijednosti kao zaštitnih čimbenika protiv nasilja među vršnjacima u stvarnom i virtualnom svijetu, a budućim istraživačima se sugerira empirijska provjera uzročno-posljedične povezanosti analiziranih osnovnih vrijednosti i nasilja.

2.1.3. Uloga nekih emocija u nasilnom postupanju prema vršnjacima

Dugo se smatralo da emocije ometaju moralne misli i iskrivljuju procjene i saznanja, ali u novije vrijeme, sukladno istraživanjima u psihologiji, ističe se da emocije mogu motivirati moralno ponašanje i smanjivati nemoralno te pomažu razlikovati moralna obilježja u stanovitim kontekstima.⁴⁹ Vjeruje se da emocije višeg reda, poput krivnje i suosjećanja, nastaju kao reakcije na (ne)pridržavanje normi ili kao motivacijska podloga moralnog ili nemoralnog ponašanja te imaju važnu ulogu u moralnom razvoju.⁵⁰ Budući da pojedinac razumijevanje i vrednovanje sebe temelji na ovim emocijama, one se nazivaju samosvjesnim, ali i »moralnim emocijama«. One su kognitivno složenije od primarnih emocija, javljaju se u razvoju kasnije jer zahtijevaju diferenciranu predodžbu o sebi i drugima i temelje se na socijalnim ciljevima.⁵¹ Stuewig i suradnici ističu da »moralne emocije« utječu na vezu između moralnih normi i moralnog ponašanja te pružaju neposrednu informaciju o našoj društvenoj

⁴⁵ Usp. Knafo, *nav. dj.*; Menesini, Nocentini, Camodeca, *nav. dj.*

⁴⁶ Usp. Knafo, *nav. dj.*

⁴⁷ Usp. *isto.*

⁴⁸ Usp. Knafo, Daniel, Khoury-Kassabri, *nav. dj.*

⁴⁹ Usp. N. EISENBERG, Emotion, regulation and moral development, *Rev Psychol*, 51 (2000) 665-697.

⁵⁰ Usp. S. RIHTAR, J. FERIĆ, Moralne emocije i polarizacija birača, *Društvena istraživanja*, 4-5 (2008) 631-645, ovdje 631.

⁵¹ Usp. M. SILFER-KUHALAMPY, The sources of moral motivation – studies on empathy, guilt, shame and values. Social psychological studies, University of Helsinki, Department of Social Psychology, 2008.

i moralnoj prihvatljivosti. One mogu znatno utjecati na donošenje moralnih odluka, kritičko promišljanje i očekivanje od ponašanja.

2.1.3.1. Krivnja

Eisenberg navodi da je krivnja vrlo bolan osjećaj praćen napetosti i grižnjom savjesti, izazvan brigom zbog učinaka nekog svojeg ponašanja na druge, a uključuje i osjećaj odgovornosti i osjećaj da je prekršena moralna norma, što rezultira žaljenjem zbog loših postupaka.⁵² No, krivnja uključuje samo negativnu ocjenu određenog ponašanja, a ne negativnu samoprocjenu, ne generira se na osobu te ne utječe snažno na identitet. Iako je bolna, ona se ne povezuje s osobnim povrjeđivanjima ili napadima na sebe.⁵³ Krivnja se definira kao reparativni odgovor jer više motivira ispriku i potrebu da se dijete iskupi ili na neki način nadoknadi učinjenu štetu te nadvlada loše osjećaje. Stoga krivnja može imati zaštitnu funkciju protiv nasilja, a empirijske studije su jasno i potvrdile negativan odnos između krivnje i agresije.⁵⁴

Za djecu koja imaju izražen osjećaj krivnje manje je vjerojatno da će kršiti normu. Za razliku od njih, djeca koja imaju slabiji osjećaj krivnje češće se ponašaju nasilno bez grižnje savjesti, pa na neki način i otupe na »moralne osjećaje«.⁵⁵

2.1.3.2. Sram

Iako se sram i krivnja često povezuju, pa čak koriste i kao sinonimi, riječ je o dvije različite emocije među kojima postoje konceptualne razlike i koje uzrokuju različita ponašanja. Sram je, kao i krivnja, bolan osjećaj koji proizlazi iz negativne evaluacije sebe prema socijalnim i moralnim normama u situacijama u kojima djeca nedovoljno kontroliraju svoje postupke ili u kojima je doveden u pitanje njihov ugled.⁵⁶ U slučajevima kršenja normi te procjene su negativne zbog čega djeca sebe doživljavaju kao nesposobne, loše i bezvrijedne.⁵⁷ Zbog srama i procjene sebe kao loše osobe, osjećaju nemoći i bol, što može ponekad prerasti u razdražljivost i ljutnju, ali i okrivljavanje drugih te agresiju prema njima (eksternalizacija krivnje). Na taj način dijete može donekle ponovno zadržati osjećaj djelovanja i kontrole.⁵⁸

⁵² Usp. Eisenberg, *nav. dj.*

⁵³ Usp. J. STUEWIG, J. P. TANGNEY, C. HEIGEL, L. HARTY, L. McCLOSKEY, Shaming, Blaming, and Maiming. Functional Links Among the Moral Emotions, Externalization of Blame, and Aggression, *Journal of Research in Personality*, 44 (2010) 1, 91-102.

⁵⁴ Usp. D. PAULHUS, R. ROBINS, K. TRZENIEWSKI, J. TRACY, Two replicable suppressor situations in personality research, *Multivariate Behavioral Research*, 39 (2004) 2, 303-328.

⁵⁵ Usp. Gini, *nav. dj.*

⁵⁶ Usp. Silfver-Kuhlampi, *nav. dj.*

⁵⁷ Usp. Stuewig i sur., *nav. dj.*

⁵⁸ Usp. *isto.*

Iako uloga srama može biti dvostruka, Stuewig smatra da i sram i krivnja pomažu djeci da se opiru iskušenju i inhibiraju agresiju te ostanu na moralnom putu.⁵⁹

2.1.3.3. Empatija

Empatija je razumijevanje emocionalnih stanja druge osobe te određuje kao višedimenzionalan konstrukt s kognitivnom (vještine prepoznavanja tuđih emocija i uzimanje tuđe perspektive) i emocionalnom (sposobnost da se osjeća i dijeli emocije drugoga) komponentom.⁶⁰

U brojnim se studijama ističe da empatija, kao »iskra« brige za druge, čini socijalni život mogućim. Uz to što je važna za regulaciju društvenog ponašanja i međuljudskih odnosa, ona je i motivacijska snaga moralnog djelovanja.⁶¹ Uobičajeno se misli da empatija olakšava prosocijalno, a ublažava ili barem inhibira agresivno ponašanje. Steffgen i suradnici su metaanalizom potvrdili negativnu povezanost između agresivnog ponašanja i empatije,⁶² no rezultati istraživanja Jolliffe i Farrington pokazali su da je samo niska afektivna empatija bila povezana s učestalošću nasilničkog ponašanja, a kognitivna empatija nije bila značajno povezan s bilo kojom vrstom nasilja.⁶³ Novije studije ističu da počinitelji elektroničkog nasilja pokazuju manje empatije nego njihovi vršnjaci skloni klasičnom nasilju, a Steffgen i njegovi suradnici vjeruju da je upravo nedostatak empatije čimbenik rizika za elektroničko nasilništvo prema vršnjacima.⁶⁴ Nedostatak izravnog kontakta sa žrtvom u virtualnom svijetu moguć je razlog i veće okrutnosti, odnosno čini se da je lakše biti okrutan kad patnja žrtve nije očita. Dakle, budući da žrtvu ne vide, *on-line* nasilnici nemaju povratnu informaciju o njezinim emocionalnim reakcijama, odnosno posljedicama svojih akcija pa je moguće da im je empatija ometena, a osjećaj krivnje smanjen. U zaključku svoje metaanalize Steffgen i suradnici naglašavaju da istraživanja pokazuju kako uvježbavanje empatije može biti važan način u smanjivanju vršnjačkog nasilja u školama.⁶⁵

⁵⁹ Usp. G. J. STUEWIG, J. P. TANGNEY, C. HEIGEL, L. HARTY, L. McCLOUSKEY, Shaming, Blaming and Maiming: Functional Links Among the Moral Emotions Eksternalization of Blame and Aggression, *Journal of Research in Personality*, 44 (2010) 1, 91-102.

⁶⁰ Usp. Silver-Kuhlampi, *nav. dj.*

⁶¹ Usp. isto, te G. GINI, A. P. ALBIERO, B. BENELLI, G. ALTOE, Determinants of adolescents' active defending and passive bystanding behavior in bullying, *Journal of Adolescenc*, 31 (2008) 1, 93-105.

⁶² Usp. G. STEFFGEN, A. KÖNIG, J. PFETSCH, A. MELZER, Are cyberbullies less empathic? Adolescents' cyberbullying behavior and empathic responsiveness, *CyberPsychology, Behavior, and Social networking*, 14 (2011) 643-648.

⁶³ Usp. D. JOLLIFFE, D. P. FARRINGTON, Examining the relationship between love empathy and bullying, *Aggressive behavior*, 32 (2006) 6, 540-550.

⁶⁴ Usp. Steffgen i sur., *nav. dj.*

⁶⁵ Usp. isto.

2.2. Moralno distanciranje i opravdavanje nasilnog ponašanja prema vršnjacima

Poštivanje usvojenih moralnih normi daje djeci osjećaj osobne vrijednosti i zadovoljstva, a njihovo nepoštivanje često izaziva samoosudu i osudu okoline, pa su to važni razlozi da se suzdržavaju od njihova kršenja. No, u slučajevima kad se to dogodi, pribjegavaju različitim opravdanjima i mehanizmima moralnog povlačenja jer tako štite sebe od negativnih osjećaja, samokažnjavanja i samoosude, ali i negativnih procjena. Znanstvenici opisuju moralno povlačenje kao kognitivan proces kojim dijete pokušava racionalizirati ili opravdati nasilno ponašanje i nanošenje štete svojim vršnjacima.⁶⁶ Bandura navodi osam mehanizama pomoću kojih se moralna kontrola isključuje, a koriste se različita uvjerenja i argumenti za prikazivanje štetnog čina u pozitivnom svjetlu, a to su: moralno opravdavanje; eufemističko označavanje; povoljnije usporedbe; umanjivanje odgovornosti; difuzija odgovornosti; umanjivanje posljedica; dehumanizacija; okrivljavanje žrtve.⁶⁷ Sukladno njegovoj teoriji moralnog odstupanja (povlačenja) analizirat ćemo postupanje djece u slučajevima nasilja prema vršnjacima

2.2.1. Moralno opravdavanje

U slučajevima nasilja prema vršnjacima djeca svoje neprimjereno ponašanje pokušavaju opravdati moralnom svrhom ili nekim »višim« ciljevima. Tako nerijetko navode da su se ponijeli nasilno zbog zaštite svoje časti, časti člana obitelji (najčešće majke) ili dobrobiti razreda. Primjerice: »Da se nisam umiješao u svađu s nastavnikom i rekao mu što zaslužuje i na njega se izvikao, nastradao bi cijeli razred, svi bismo morali pisati kontrolnu zadaću, ne bi nam bilo dopušteno otići na izlet, a u tom bismo slučaju svi patili i došli na loš glas.« ili »Ta je krvava tuča bila je zaštita dostojanstva cijelog našeg razreda, a i čuvanje škole od sramote.« Služeći se moralnim opravdavanjem oni pokušavaju sačuvati pozitivan stav prema sebi i svoju samovrijednost.

2.2.2. Eufemističko označavanje

Da bi smanjila osjećaj krivnje djeca i mladi koriste jezične izraze zbog kojih nasilni postupci zvuče manje negativno ili izokreću činjenice te ih prikazuju u drukčijem svjetlu. Primjerice: ozbiljna tuča se opisuje kao malo jače natezanje, zapravo zezanje, jednostavno «šora».

⁶⁶ Usp. Pornari, Wood, *nav. dj.*

⁶⁷ Usp. A. BANDURA, Selective moral disengagement in the exercise of moral agency, *Journal of Moral Education*, 31 (2002) 2, 103-119.

2.2.3. Povoljnije usporedbe

Nasilne akcije mogu se činiti značajno blažim i manje negativnim kad se uspoređuju s još negativnijim radnjama, odnosno sa štetnijim ili nečovječnijim postupanjem drugih.

Često učenici opravdavaju neke oblike verbalne agresije, primjerice vrijeđanje, prostačenje ili ponižavanje, uspoređujući ih, po njihovu shvaćanju, s mnogo težom tučom ili šamaranjem. »Pa, samo sam mu rekao da je glup, a nisam ga udario, i on od toga stvara problem.« Djeca, ali i odrasli, rijetko uočavaju da i riječi bole.

2.2.4. Minimiziranje odgovornosti

Bandura ističe da je moralna kontrola najsnažnija kad se prizna nasilno ponašanje, ali umanju mu se težina i zamagli osobna odgovornost, dijete će time biti zaštićeno od samoosude.⁶⁸ Često djeca svoje nasilno ponašanje doživljavaju kao rezultat vršnjačkog pritiska, čime umanjuju osobnu odgovornost. Primjerice: »Morao sam se potući jer bi inače svi o meni mislili da sam slabić i kukavica.« U slučajevima elektroničkog nasilja dijete se opravdava tako da kaže da to nije učinio on već njegovo »on-line ja«.⁶⁹ Osjećaju smanjene odgovornosti, a povećane moći, osobito doprinosi anonimnost koja daje sigurnost da njihov identitet neće biti otkriven. Willard navodi da upravo osjećaj da su »nevidljivi« smanjuje zabrinutost da će biti kažnjeni ili da će doživjeti osudu svoga socijalnog okruženja ili osvetu žrtve.⁷⁰ Smatra se da su važni razlozi nasilnog ponašanja sve većeg broja mladih ljudi u virtualnom svijetu, upravo anonimnost, kao najznačajniji čimbenik disinhibijskog efekta, i otklanjanje odgovornosti.⁷¹

2.2.5. Difuzija odgovornosti

Kad se odgovornost rasprši, slabi i moralna kontrola. Nasilje učinjeno u skupini najčešće se pripisuje drugima: »Nisam samo kriv ja, bilo nas je više«, a budući da ne osjećaju odgovornost, nerijetko postupaju još okrutnije.

2.2.6. Umanjivanje posljedica

Zanemarivanje ili iskrivljavanje posljedica i minimiziranje utjecaja nasilnog ponašanja te isticanje pozitivnih, a ne negativnih ishoda, pomaže djetetu da se distancira od učinjene štete. Na taj način osjeća manju krivnju i sram pa

⁶⁸ Usp. Bandura, *nav. dj.*

⁶⁹ Usp. N. WILLARD, Educator's guide to cyberbullying and cyberthreats. Ceneter for safe and responsible use of the internet, (04.2007), <http://csriu.org/cyberbully/docs/cbcteducator.pdf> (01.08.2012).

⁷⁰ Usp. *isto.*

⁷¹ Usp. J. SULER, The online disinhibition efect, *CyberPsychology Behavior*, 7 (2004) 321-326.

tako eliminira samoosušivanje. Primjerice: »Zbog te će se šamarčine naučiti pristojno ponašati.« ili »Tekst na webu će ga opametiti.«

Umanjivanje posljedica osobito je izraženo u slučajevima elektroničkog nasilja. Neizravan kontakt sa žrtvom, odnosno izostanak povratne informacije o njenim patnjama i osjećajima, moguć je razlog vjerovanju da je ponašanje u virtualnom svijetu samo zabava, igra ili šala koja ne može napraviti štetu, a žrtva ih može odbaciti ili ignorirati. U istraživanju Raskauskasa i Stoltza 36% djece odgovorilo je da se nasilno ponašaju prema vršnjacima u virtualnom svijetu zbog zabave.⁷² Stoga se smatra da je upravo depersonalizacija jedan od važnih razloga povećane agresivnosti prema vršnjacima u virtualnom svijetu.

2.2.7. Dehumanizacija

Ovo je još jedna kognitivna strategija kojom se uklanja ili zamagljuje osobna odgovornost za nasilno ponašanje: tako da se žrtvi oduzimaju njezine ljudske osobine.

2.2.8. Okrivljavanje žrtve

Uz otklon odgovornosti i poricanje žrtve, nerijetko se iznosi i uvjerenje da žrtva zaslužuje loš tretman.⁷³ Počinitelji nasilja najčešće gledaju žrtve kao one koje izazivaju takvo ponašanje ili ga zaslužuju te ih smatraju djelomično ili potpuno odgovornima za ono što im se događa, kao i za posljedice. Tako su uobičajena opravdanja: »Ne bih ga udario da mi se nije podsmjehivao, ružno me gledao i sl.« Ili »Ne bih dobacivao lascivne komentare i pokušao je pipkati da nije tako odjevena.«

Različita su istraživanja potvrdila pozitivan odnos između agresivnog ponašanja i aktivacije jednog ili više navedenih mehanizama moralnog povlačenja. Nasilnici pokazuju višu razinu moralnog povlačenja,⁷⁴ a počinitelji klasičnih oblika nasilja više opravdavaju svoja štetna djela.⁷⁵

Rezultati istraživanja Hymela i suradnika sugeriraju da počinitelji nasilja pokazuju najvišu razinu moralnog povlačenja, a žrtve najnižu.⁷⁶ Utvrđeno je također da su oni učenici koji su bili nasilni prema drugima, a nasilje ocjenjivali kao prihvatljivo ponašanje, češće koristili *kognitivno restrukturiranje te okrivljavali žrtve*. Autori osobito ističu da procesi moralnog povlačenja igraju potencijalno značajnu ulogu u razvoju nasilničkog ponašanja.

⁷² Usp. J. RASKAUSKAS, A. D. STOLTZ, Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents, *Dev Psychol*, 43 (2007) 3, 564-575.

⁷³ Usp. Pornari, Wood, *nav. dj.*; Hymel i sur., *nav. dj.*

⁷⁴ Usp. E. MENESINI, V. SANCHEZ, A. FONZI, R. ORTEGA, A. COSTABILE, G. Lo FEUDO, Moral emotions and bullying. A cross-national comparison of differences between bullies, victims and outsiders, *Aggressive Behavior*, 29 (2003) 6, 515-530.

⁷⁵ Usp. Gini, *nav. dj.*; Pornari, Wood, *nav. dj.*

⁷⁶ Usp. Hymel i sur., *nav. dj.*

U istraživanju koje su proveli Pornari i Wood cilj je bio ispitati odnos između mehanizama moralnog opravdavanja i klasičnog i elektroničkog nasilnog ponašanja, a utvrđeno je da je moralno povlačenja pozitivno povezano s klasičnim vršnjačkim nasiljem. I ovi autori ističu da počinitelji klasičnih oblika vršnjačkog nasilja više opravdavaju svoje postupke prema vršnjacima, a pripisivanje krivnje drugima olakšava im angažman u toj vrsti nasilja.⁷⁷ Za razliku od njih, u slučajevima elektroničkog nasilja manje je izraženo moralno opravdavanje jer počinitelji ovu vrstu nasilja doživljavaju manje ozbiljno.

Bez obzira na to kako počinitelji nasilja opravdali svoje nasilne i nehumane postupke, podaci o raširenosti, izneseni u uvodu ovog rada, pokazuju da velik broj djece u školama diljem svijeta pati zbog nasilja i nepravdi koje im nanose vršnjaci.⁷⁸

Zaključak

Nasilje među vršnjacima ozbiljan je i dubinski problem koji zahtijeva preventivno djelovanje od najranijih dana djetetova života, a koje se temelji na dva važna odgojna cilja: naučiti djecu da se suzdrže od nečovječnog ponašanja te da imaju snage ponašati se humano.⁷⁹ Stoga u središtu svih preventivnih programa mora biti moralni odgoj, odnosno težnja da djeca usvoje moralne norme, jer su to smjernice za njihovo ponašanje. Uz usvajanje moralnih normi i poticanje stavova, potrebno je usmjeriti pozornost i na emocije koje mogu utjecati na kritičko promišljanje i donošenje moralnih odluka te razvoj moralnog senzibiliteta. Dakle, mora se voditi računa o razvoju svih komponenti moralne svijesti, a pri tome poticati »učenje činjenjem«. Uz praktično djelovanje nameće se i potreba znanstvenog ispitivanja značenja morala u objašnjenju prirode nasilničkog ponašanja. Nadamo se da će svemu navedenom pridonijeti i spoznaje nastale pregledom recentnih studija i rezultata istraživanja koji su ovdje analizirani.

Jedan od važnih zaključaka ovog rada jest da počinitelji nasilja, uz često ističane deficite u kognitivnom razvoju, mogu imati i deficite u moralnom razvoju, a što ih potiče da djeluju iz osobnih interesa bez obzira na prava i dobrobit drugih te na neprimjeren način učinkovito postižu ciljeve.

Drugo, nasilna djeca imaju pozitivne stavove prema nasilju, smatraju ga prihvatljivim i od njega očekuju pozitivne ishode, a što ih onda može poticati na takvo ponašanje.

S nasilničkim se ponašanjem povezuju i vrijednosti usmjerene prema osobnoj dobrobiti, dok vrijednosti usmjerene prema drugima, koje smo nazvali

⁷⁷ Usp. Pornari, Wood, *nav. dj.*

⁷⁸ Usp. Bandura, *nav. dj.*

⁷⁹ Usp. *isto.*

zaštitnima, mogu motivirati moralne činove i dati osnovu za moralno djelovanje.

Neke emocije, primjerice krivnja i suosjećanje, mogu također motivirati moralno ponašanje, a smanjivati ono nemoralno.

Djeca i mladi različitim načinima pokušavaju racionalizirati i opravdati svoje nasilno ponašanje prema vršnjacima, a skreće se pozornost na procese moralnog povlačenja. Zanimljivo je da oni koji su skloni klasičnim oblicima nasilja više opravdavaju svoje postupke, dok djeca sklona elektroničkom nasilju manje koriste moralno opravdavanje jer smatraju da je to zabava ili šala, a ne nasilje.

U ovom radu smo nastojali identificirati neke potencijalne čimbenike rizika, kao što su vrijednosti orijentirane na sebe te procese moralnog povlačenja koji, prema analiziranim istraživanjima, imaju značajnu ulogu u razvoju nasilničkog ponašanja i predviđaju i klasično i elektroničko vršnjačko nasilje. No, da bi slika nasilja među vršnjacima bila potpuna bilo bi potrebno analizirati i druge moralne aspekte (primjerice, moralnu prosudbu i sl.), osobito u ponašanju promatrača te druge čimbenike rizika (obiteljske, školske i sl.) koji su ovdje izostavljeni, što je svakako ograničenje ovog rada.

No, s osobitom je pozornošću potrebno poticati i njegovati čimbenike zaštite, a u ovom radu skrenuta je pozornost na formiranje stavova protiv nasilja, na ulogu zaštitnih vrijednosti i na empatiju.

Moralni stavovi, vrijednosti i moralne emocije koje imaju motivacijsku funkciju i smatraju se posrednicima između vrijednosti i ponašanja, mogu imati važnu ulogu u tome da bude manje onih koji u svojim vršnjaka krše pravo na ljudsko dostojanstvo, slobodu i privatnost, te da škole budu mjesta sretnijeg i sigurnijeg odrastanja.

Vesna Bilić

The meaning of some aspects of morality and moral justification in understanding violence among peers in the real and virtual worlds

Summary

The aim of this paper is to analyze the relationship between children's violent behaviour in real and virtual worlds and some aspects of morality, in order to improve the understanding of this phenomenon.

By analyzing recent studies and empirical research, it can be concluded that the perpetrators of violence toward peers together with often emphasized deficits in cognitive development may also have deficits in moral development. They tend to have more positive attitude toward violent behaviour; they find it acceptable and expect it to have positive outcomes. Violent behaviour can be associated with values focused on personal well-being (power and independence), while values focused on well-being of others (universalism, benevolence, conformity, tradition and security) may have a protective role. Among the characteristics of traditional and electronic violence must be emphasized a low level of empathy and guilt.

In justifying their actions toward peers, children use different cognitive strategies, which play a significant role in development of violent behaviour.

Although it is important to identify potential risk factors such as self-oriented values and processes of moral deviation, it is particularly necessary to encourage and nurture factors of protection, such as attitudes against violence, positive values and empathy which are believed to be able to motivate moral acts and be the basis for moral conduct.

Keywords: peer violence, moral, moral deviation, empathy, guilt.

(na engl. prev. Ivona Pale)